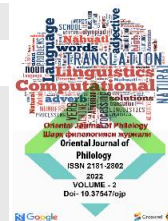

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**ARABIC DICTIONARIES OF FIELDS*****Shorustam Shomusarov****Professor**Tashkent State University of Oriental Studies**Tashkent, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: dictionaries, linguistic dictionaries, terminological dictionaries, lexicographic dictionary, dictionary of phrases, dictionary of proverbs, dictionary of scientific and technical terms.

Received: 15.05.24**Accepted:** 17.05.24**Published:** 19.05.24

Abstract: The article provides analytical information about creation of linguistic, lexicographic, phrases, proverbs, dictionaries of scientific and technical terms, fields of application, and the earliest dictionaries created in the Arabic language. The basics of the creation of dictionaries created by the Babylonians, Assyrians, Greeks, Romans, Indians, and Chinese are described in detail.

SOHALARGA OID ARABCHA LUG‘ATLAR***Shorustam Shomusarov****Professor**TDSHU**Toshkent, O‘zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so‘zlar: lug‘atlar, lingvistik lug‘atlar, terminologik lug‘atlar, leksikografik lug‘at, iboralar lug‘ati, maqollar lug‘ati, ilmiy-texnik terminlar lug‘ati.

Annotatsiya: Maqolada arab tilida yaratilgan lingvistik, leksikografik, iboralar, maqollar, ilmiy-texnik terminlar lug‘atlarining yaratilishi, qo‘llanish sohalari, eng dastlabki lug‘atlar haqida tahliliy ma‘lumotlar berilgan. Bobilliklar, ossuriyaliklar, yunonlar, rimliklar, hindlar, xitoyliklar tomonidan yaratilgan lug‘atlar yaratilish asoslari batafsil bayon etilgan.

АРАБСКИЕ СЛОВАРИ ПО НАПРАВЛЕНИЯМ***Шорустам Шомусаров****Профессор**ТГУВ**Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

<p>Ключевые слова: лингвистические терминологические лексикографический словарь, словарь пословиц, словарь технических терминов.</p>	<p>слова: словари, словари, словари, словарь фраз, словарь научно-технических терминов.</p>	<p>Аннотация: В статье приведены аналитические сведения о создании лингвистических, лексикографических, словосочетаний, пословиц, словарей научно-технических терминов, областей применения, а также первых словарей, созданных на арабском языке. Подробно описаны основы создания словарей, созданных вавилонянами, ассирийцами, греками, римлянами, индийцами, китайцами.</p>
---	--	---

KIRISH

Lug‘at - bu ma‘lum bir tartibda joylashtirilgan juda ko‘p miqdordagi til birliklarini o‘z ichiga olgan, ularni talaffuz qilish, tushuntirish va ma‘nolarini izohlash usullari bilan birlashtirilgan kitob.

Lingvistik lug‘at:

Bu ma‘lum bir tartibda joylashtirilgan lingvistik birliklarni va ushbu birliklarning izohini yoki boshqa tilda unga mos muqobillari keltirilgan kitob.

Biroq, terminologik jihatdan:

Lingvistik lug‘at so‘zlarning izohlarini o‘z ichiga olgan kitob bo‘lib, ularning xususiyatlari va ma‘nolarini izohlaydi.

ASOSIY QISM

Odamlarning keng tarqalgan xatolaridan biri, “qomus” so‘zini “mu‘jam” so‘zining sinonimi sifatida ishlatishi. Lug‘atning tildagi xizmati buyuk dengizdir. Qomus so‘zining ishlatilishiga sabab—eng mashhur arabcha lug‘at nomidan kelib chiqqan bo‘lib, u Al-Fayruzobodiy tomonidan yozilgan “Al-Qamusu Al-Muhit”dir. Ba‘zilar “Al-Qamus”ning katta mashhurligi tufayli har bir lug‘atni shunday deb atashni boshladilar. Bu noto‘g‘ri. Hozirgi vaqtda “Qamus” atamasi so‘zlar bir tildan boshqa tilga tarjima qilingan kitoblarga nisbatan ko‘proq qo‘llaniladi. Bu ham noto‘g‘ri. To‘g‘risi, barcha turdagi lug‘atlar uchun “mu‘jam” so‘zidan foydalanish va “Qamus” so‘zini faqat Al-Fayruzobodiy tomonidan yozilgan muayyan lug‘at uchun o‘ziga xos nom sifatida saqlashdir.

Qisqacha tarix

Leksikografik yozuv (bu lug‘at kitoblarini tuzish) qadimgi insoniyat sivilizatsiyalariga ega bo‘lgan avvalgi xalqlar leksikani tasniflash ko‘rinishidagi lug‘atlarga birinchi asos solgan va ularning izlari dunyo kutubxonalaridan topilgan.

Bobilliklar va ossuriyaliklar:

Ular haqidalug‘atchilikning bu turini miloddan avvalgi V asrda, Nianiqiya shahridagi Ossuriya kutubxonasida vertikal silindrlari bo‘lgan sopol lavhalar topilganda bilishgan, bu

lavhalar ossuriyaliklar va bobilliklar tilining talqinlarini o'z ichiga oladi, bu zamonaviy lug'atlarning ham bir xil asosiy vazifasidir.

Yunonlar va rimliklar: Ular miloddan avvalgi III asrda lug'atlar tuzish bilan mashhur bo'lganlar, eng birinchi lug'atlarning rivojlanishiga hissa qo'shgan eng mashhur yunon arboblari orasida:

Vizantiyalik Arastu: (miloddan avvalgi 180-y. vafot etgan). Iskandariya kutubxonasi boshlig'i bo'lgan va g'aroyib va qiyin yunoncha so'zlarning ro'yxatini tuzgan, ularni izohlagan va ma'nolarini aniqlagan.

Pamkleus Iskandariy: (milodiy 6-yilda vafot etgan). U o'zidan oldingi barcha lug'atlarni o'z ichiga olgan 96 kitobdan iborat lug'atlar tuzgan.

Elius Denius: (milodiy 120-yilda vafot etgan) U o'nta kitobdan iborat Afina so'zlari lug'atini (Afina aholisiga tegishli) tuzgan. Yunonlar zamonaviy G'arb lug'atlarining ajdodlari hisoblanadilar.

Xitoyliklar: Ular ko'plab lug'atlar tuzishgan, ularning ba'zilari ma'nosiga ko'ra, ba'zilari esa so'zning yozma belgisiga ko'ra tuzilgan. Ular talaffuzga ko'ra tartibni milodiy VI asrgacha bilmas edilar. Talaffuzga ko'ra tuzilgan birinchi xitoycha lug'at milodiy 581-601-yillar orasida tuzilgan.

Hindlar: Ularning lug'at tuzishlari diniy matnlari va she'rlaridagi so'zlarni tushuntirish bilan bog'liq edi. Eng qadimiy hind lug'atlaridan biri Amarakaka lug'ati bo'lib, uning yaratilishi milodiy V asrga to'g'ri keladi.

Arab lug'atlarining paydo bo'lishi va ularning tarix davomidagi rivojlanishi:

Arab tilidagi lug'atlarning kelib chiqishi va tarixi Qur'oni Karim nozil bo'lgan davrdan boshlanadi. Leksika va lingvistik atamalarni oydinlashtirish zarurati va ko'plab noarab xalqlarning islom diniga kirishi tufayli, xususan, hijriy II asrda "mu'jam" – lug'atga bu nom arabiy fe'l (a'j'ama)ning hosilasi sifatida berilgan, va "qamus" so'zini "mu'jam" atamasi bilan almashtiradiganlar ko'p. Qamus so'zi arab tilida dengiz degan ma'noni anglatadi. U lug'atning atributi bo'lishi mumkin va boshqa hech narsa emas, bu ular uchun qiyin leksikani tushuntirish uchun uning mavjudligini taqozo etdi.

Ibn Abbos (roziyallohu anhu) Qur'on ma'nolarini eng yaxshi bilganlardan biri bo'lib, arabiy so'zlardan dalillar yod olganlar. Nofi' ibn al-Azraq unga Qur'ondagi ba'zi so'zlarning ma'nolari haqida ko'p savollar bergan u ularga javob bergan va iqtiboslar keltirgan. U har bir so'z ma'nosiga arab she'riyatibaytlaridan misollar bilan dalil keltirgan. Haqiqiy bosqich - bu tilni yo'qotishdan saqlab qolish uchun arablarning og'zidan yig'ib olish bosqichidir, olimlar sahrodagi arablar tili haqida (Al-Kiso'iy, Al-Xalil, Al-Shofi'iy, Al-Asmo'iy va boshqalar) yozganlar va

bunitartibsizshaklda yig'ishgan. Shundan so'ng Al-Xalil kelib, tilni so'zlarga ajratdi, keyin lug'atlar paydo bo'ldi.

Arab tili lug'atlarining paydo bo'lish bosqichlari:

1. Ilk bosqich hijriy birinchi asr - hijriy IV asr (milodiy VII–X asrlar)

- Arabcha lug'atlar hijriy birinchi asrda (milodiy VII asr) paydo bo'la boshlagan.
- Asosiy maqsad – Qur'oni Karim va arab she'riyatidagi g'aroyib va nodir leksikani tushuntirish edi.

- Ilk lug'atlardan: Al-Xalil bin Ahmad Al-Farohidiyning "Al-Ayn" kitobi (vaf. 175 hijriy) va Ibn Duraydning "Jamharat al-Lug'ah" kitobi (vaf. 321 hijriy).

- Bu lug'atlar soddaligi, og'zaki va yozma manbalarga tayanishi bilan ajralib turardi.

2. Yetuklik va xilma-xillik bosqichi – hijriy IV asr - XIII asrlar (milodiy X–XIX asrlar)

- Abbosiylar davrida leksikografik asarlar ravnaq topdi, qo'yilgan maqsadlari ham rang-barang bo'ldi.

- Ma'nolar va balog'atga ixtisoslashgan lug'atlar paydo bo'ldi, masalan, Az-Zamaxshariyning (vafoti hijriy 538 yil) "Asosul balog'a" asari.

- Az-Zubaydiyning (vafoti hijriy 1205 yil) "Toj al-Arus" lug'ati kabi tematik lug'atlar yaratildi.

- Bu bosqich leksikografik materiallarning ixtisoslashuvi va tizimli tashkil etilishi bilan ajralib turdi.

3. Modernizatsiya va komplekslilik davri (XX asr – hozirgi paytgacha):

- Yigirmanchi asrda "al-Vasit lug'ati" (1960) kabi zamonaviy arabcha to'liq lug'atlar paydo bo'ldi.

- ALECSO lug'atlari kabi maxsus lug'atlar orqali arab terminologiyasini birlashtirish harakatlari boshlandi.

- Lug'atlar zamonaviy lingvistik o'zgarishlar bilan hamnafas bo'lish uchun ixtisoslashuv va modernizatsiyaga o'tdi.

- "Arab tilining raqamli lug'ati" (2020) kabi elektron va raqamli lug'atlarning paydo bo'lishi.

- Lug'atlarni yaratish, ishlab chiqish va yangilashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

Arab lug'atlari tarixidagi diqqatga sazovor xususiyatlar va rivojlanishlar:

- Nodir leksikaga e'tibor qaratishdan lingvistik to'liqlikgacha bo'lgan maqsadlarni ishlab chiqish.

- Og'zaki manbalarga tayanishdan uyushgan yozma manbalarga o'tish.

- Balog'at va terminologiya kabi sohalarda leksikografik ixtisoslikning paydo bo'lishi.

- Modernizatsiyaga yo'naltirilganlik va zamonaviy til taraqqiyoti bilan hamnafas bo'lish.

-Raqamli lugʻatlarni yaratish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

Ushbu tarixiy rivojlanish bilan arab lugʻatlari tilni oʻrganish va tushunish uchun muhim vositaga aylandi va zamonaviy lingvistik va texnik oʻzgarishlar bilan hamqadam boʻldi.

Lugʻatlar turlari

Maʼnolar yoki mavzular lugʻatlari

Bular tuya, sut, hasharotlar, qilich nomlari va uning sifatleri yoki otlarning nomlari va ularning rang va tovush nomlari... kabi maʼlum bir mavzuga aloqador soʻzlarni jamlagan lugʻatlar va shular qatorida Abu Ubayd al-Qosim ibn Salomning “Al-Gʻarib al-Musannaf”, At-Saʼalabiyning “Fiqhul lugʻa va sirrul arabiyya”, Ibn Al-Ajdabiyning “Kifoyatul-mutahaffiz”, Ibn Sayyidaning “Al-Muxassas” lugʻatlaridir.

Leksikografik lugʻatlar

U umumiy nazarda tuzilgan narsa boʻlib, umumiy tildagi soʻzlarni mavzudan qatʼiy nazar, maʼlum bir tartib boʻyicha guruhlaydi, jumladan: til, qamus va “Sihah”.

Arablashtirilgan va chetdan kirgan soʻzlar lugʻatlari

Ular arab tiliga rimliklar va forslar kabi chet el va elatlardan kirib kelgan va arablashgan soʻz va iboralarni oʻz ichiga olgan lugʻatlardir.

Maqollar lugʻatlari

Ular arabcha maqollarni oʻz ichiga olgan, ularni izohlab, maʼno va maqsadini oydinlashtiradigan lugʻatlardir.

Iboralar lugʻatlari

Ular Qurʼoni Karim va Paygʻambarimiz sunnatlari soʻz va iboralari maʼnolarini oʻz ichiga olgan lugʻatlardir.

Ilmiy va texnik atamalar lugʻatlari

Ular tibbiy, ilmiy va texnik atamalarning sharhlari va izohlarini oʻz ichiga olgan lugʻatlardir.

Arab tilining eng muhim lugʻatlari

Arab tilida koʻplab mualliflar tomonidan yaratilgan lugʻatlar turi mavjud boʻlib, ularning har biri bir-biridan farq qiladigan oʻziga xos shakl va tartibga rioya qilganlar:

Soʻzlar lugʻatlari

Xalil Al-Farohidiyning “Al-Ayn”, Az-Zamaxshariyning “Asas al-Balagʻa”, Ibn Sayyidaning “Al-Muhkam”, Farobiyning “Divon al-adab”, “Arab tili akademiyasining al-Vasit lugʻati”.

Maʼno ajratish lugʻatlari

Ibn Forisning Ibn Sayyidaga bagʻishlangan “Mukhtayyar al-ulafaz”i va Abu Ubayd al-Qosim ibn Salomning “Gʻarib al-musannaf”i.

Atamalar lugʻatlari

Al-Jurjoniyning “Ta’rifot kitobi”, Abu Al-Baqo Ayyub ibn Muso Al-Kafaviyning “Al-Kulliyot” kitobi, Xalil Xayrullahning inglizcha-arabcha tibbiy lug‘ati va Arab Davlatlari Ligasining umumlashgan harbiy lug‘ati.

Maqollar lug‘atlari

Ahmad Al-Maydoniyning “Maqollar to‘plami”, Az-Zamaxshariyning “Al-Mustaqsa”, Al-Vohidiyning “Maqollardagi Al-Vosit hikmatlari” asarlari.

Leksik birliklar lug‘atlari

Abu al-Qosim al-Isfahoniyning “Al-Mufradat fi G‘arib al-Qur‘on” lug‘ati va Muhammad Fuad Abdul Boqiyning Qur‘oni Karim so‘zlarining indekslangan lug‘ati.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. تعريف و شرح و معنى معجم بالعربي في معاجم اللغة العربية معجم المعاني الجامع، المعجم الوسيط، اللغة العربية. المعاصر، الرائد، لسان العرب، القاموس المحيط - معجم عربي عربي صفحة 1 نسخة محفوظة 14 يوليو 2016
2. سير أعلام النبلاء، لشمس الدين الذهبي
3. المعجم العربي التراثي ومراحل تطوره جغوب صورية
4. الموسوعة العربية العالمية، مؤسسة أعمال الموسوعة للنشر والتوزيع
5. سوهيلة درويش (2011)، الفروق اللغوية في المعاجم العربية، صفحة 39-40.
6. د.محمد حسن محمد (2016)، نظام وترتيب معاجم الألفاظ العربية
7. تعريف و معنى معجم"، المعاني، اطلع عليه بتاريخ 2016-12-27
8. УКТАМОВА Х. ФОРСИ-ЙЕ ДАРИЙ ТИЛИГА ОИД ИЗОҲЛИ ЛУҒАТЛАРДАГИ ГРАММАТИК ҚАЙДЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ //RESEARCH FOCUS. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 77-81.
9. Shomusarov S. Comparative Analysis of Mythology of Arab and Turkic Peoples. – 2023.
10. Shomusarov S., Shaumarova N. A Comparative Study of Arab and Turkic Mythologies //SPAST Abstracts. – 2023. – Т. 2. – №. 02.